

KAREL KOUBA A JEHO MÍSTO V ČESKÉM EKONOMICKÉM MYŠLENÍ

Michal BAUER, Institut ekonomických studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha

1. Úvod

Cílem stati je zmapovat vývoj ekonomického myšlení Karla Kouby a poukázat na jeho hlavní přínosy českému ekonomickému myšlení. Přestože patří k legendám českého ekonomického myšlení druhé poloviny 20. století a v akademické obci je velmi známou osobností, nebyla dosud, pokud vím, sepsána práce, jež by shrnovala a hodnotila Koubovo ekonomické dílo a jeho význam pro české ekonomické myšlení. Předložená sta* chce přispět k zacelení této mezery.

Aktivní publikační život K. Kouby pokrývá nejen období reálného socialismu, ale má přesah i do období transformačních procesů, což vytváří prostor pro srovnání jeho ekonomického myšlení nejen z hlediska jeho vývoje jako ekonomu, ale i z hlediska výrazně odlišného dobového kontextu. Koubovy výzkumné práce a hlavní teoretické přínosy jsou velmi podstatné nejen v teoretické rovině, ale jsou úzce spjaté s československou, resp. českou ekonomikou, s jejími cestami a peripetiemi, hledáním a blouděním. Z těchto důvodů byly hlavní milníky v Koubově životě a výzkumných aktivitách úzce spojeny s domácí politickou situací. Tento fakt odráží i chronologická struktura stati, jež je rozčleněna do několika etap vývoje jeho ekonomického myšlení, přestože tyto etapy nejsou z hlediska ekonomického myšlení zcela uzavřené.

Velká část prací, jež budou předmětem následujících pasáží, vznikla v době, kdy (narozen 1980) jsem neměl možnost či schopnost se s nimi seznámit. Proto děkuji K. Koubovi, J. Havlovi a M. Sojkovi za jejich otevřený přístup při poskytování literatury, komentářů a vlastních svědectví, které mi pomohly překlenout časový a generační odstup. Tento odstup může být i pozitivem při naplňování hlavního cíle této stati, tj. při hledání těch přínosů ekonomickému myšlení, které mají přesah i za horizont doby svého vzniku.

2. Životní osudy a klíčové etapy

Karel Kouba se narodil v roce 1927 v Pleších.¹⁾ Vystudoval Vysokou školu věd hospodářských při ČVUT (původně Vysoká škola obchodní) a v roce 1957 získal titul CSc. v oboru politické ekonomie. V letech 1951–1964 přednášel na vysokých školách. V letech 1964–1968 pracoval jako samostatný vědecký pracovník v Ekonomickém ústavu ČSAV, kde se věnoval výzkumu soustavy řízení a bariérám růstu socialistických ekonomik. V roce 1969 zde získal titul DrSc. (jmenovací dekret mu byl předán až po politické rehabilitaci v roce 1990). V letech 1967–1968 působil

) Sta vznikla s podporou grantu MSM 0021620841.

1) Velká část životopisných údajů prezentovaných v této části pochází z práce Sojky (2002).

jako hostující profesor na University of California. K. Kouba byl jednou z vůdčích teoretických osobností při vypracovávání projektu ekonomické reformy na konci 60. let. V roce 1969 byl tajnou volbou zvolen ředitelem EÚ ČSAV, na tuto funkci však o rok později rezignoval. V letech 1968 – 1971 byl předsedou Československé společnosti ekonomické.

Po roce 1968 musel odejít z vědeckého výzkumu a dlouho nesměl oficiálně publikovat, psal pouze pro samizdat, organizoval a účastnil se bytových seminářů. V letech 1972 – 1988 pracoval v ČKD v oblasti výpočetní techniky. V roce 1988 mohl nastoupit do Prognostického ústavu ČSAV a věnovat se teoretické práci, ve které se vrátil k problematice vztahu hospodářského růstu a systémových charakteristik centrálně plánované ekonomiky.

V počátečních letech transformace (1990 – 1992) byl K. Kouba členem Hospodářské rady vlády České republiky a členem Privatizační komise MPO ČR. V roce 1990 byl jmenován profesorem politické ekonomie. V letech 1991 – 1993 byl ředitelem Institutu ekonomických studií Univerzity Karlovy. V roce 1996 pobýval na Collegiu Budapešť. V současné době působí na katedře institucionální ekonomie na Institutu ekonomických studií FSV UK a přednáší kurz ekonomická transformace.

3. Bariéry hospodářského růstu ČSSR (1964 – 1967)

Po nástupu K. Kouby do Ekonomického ústavu ČSAV se řediteli O. Šikovi podařilo v průběhu 60. let přesvědčit komunistickou nomenklaturu o nutnosti studia nejen marxistických teorií, ale i západních proudů ekonomického myšlení. V důsledku toho se v rámci EÚ ČSAV zkoncentrovala skupina ekonomů, která se zaměřila na studium západní ekonomické teorie (např. J. Goldmann, L. Urban a další).

Vznik velmi známé ekonomické publikace českých autorů té doby *Hospodářský růst v ČSSR* potvrzuje otřepanou pravdu, že teprve až neblahé dopady inspirují lidi k velmi plodným teoretickým úvahám. Autory knihy jsou K. Kouba a J. Goldmann a zabývá se rozbořem faktorů hospodářského růstu, významnějších bariér růstu a souvztažností mezi faktory růstu v rámci socialistického plánování tehdejšího Československa, čímž reaguje na neuspokojivý výkon československého hospodářství v 60. letech. Vzpomínaná kniha vyšla poprvé v roce 1967, v roce 1969 se pro velký zájem dočkala druhého vydání, byla přeložena do angličtiny a maďarštiny a vyvolala mezinárodní diskuzi o faktorech růstu v socialistických ekonomikách. S trochou nadsázky se dá říci, že oběhla ekonomický akademický svět.

Práce navázala na předcházející vědeckou činnost obou autorů. Iniciátorem společného výzkumu byl starší J. Goldmann (viz Čihák, 1997), který již ve svých statích publikovaných v letech 1964 – 1965 (1964a, 1964b) identifikoval existenci do té doby pro ekonomy nepředstavitelného jevu, a tím byl hospodářský cyklus v ekonomikách sovětského typu. Základem Goldmannovy analýzy mezi ekonomického růstu byl vztah investic k hospodářskému růstu. Naproti tomu K. Kouba při zkoumání tohoto problému vycházel z analýzy systému plánování a řízení v rámci socialistické ekonomiky.

Této průkopnické práci lze připsat čtyři základní přínosy, kterými přispěla k rozvoji českého ekonomického myšlení: seznámila českou ekonomickou obec se „state of art“ v oblasti teorie ekonomického růstu; identifikovala existenci hospodářského cyklu i v rámci centrálně plánovaných ekonomik; poskytla dvě vysvětlení těchto cyklů prostřednictvím struktury investic a charakteru soustavy řízení centrálně plánované ekonomiky (CPE) a nakonec nastolila otázku, zda je hospodářský cyklus inherentní součástí socialistických ekonomik, nebo zda vyplývá z nedokonalostí aplikace centrálního plánování.

Východiska teorie růstu (Kalecki). Hlavním obsahem výše zmíněné knihy je teorie ekonomického růstu za socialismu a aplikace Kaleckého modelu na empirická data. V době svého vzniku již existovaly poměrně rozvinuté teorie růstu v západní literatuře. Absentoval však jejich protějšek v podmínkách CPE. V zahraničí dominovaly zejména keynesovské úvahy zaměřené převážně na krátkodobé vyvažování cyklického chování, začaly se však též objevovat první teorie růstu orientující se spíše na dlouhodobé faktory (Harrod, Domar, Kalecki, Kaldor, Meade).

Goldmann s Koubou se rozhodli vycházet z modelu ruského ekonoma G. A. Feldmana z 20. let 20. století a modelu M. Kaleckého. Z Feldmanova modelu převzali představu, že každá socialistická ekonomika podléhá omezením (bariérám), mezi které patří zejména odvětví kapitálových statků a také platební styky se zahraničím (viz Čihák, 1997). Kaleckého model pak obsahoval syntézu tehdejších poznatků o teorii růstu přizpůsobenou podmínkám socialistické ekonomiky. Navíc umožnil využít obou autorských přístupů, kdy vedle významné úlohy investic zahrnoval i tzv. *U*-faktor, do něž je možné zařadit i systém řízení a motivace, nebore v úvahu nejen formální závislosti ve smyslu závislosti jednotlivých veličin, ale též výrobní vztahy (tzn. institucionální faktory) plynoucí ze společenského zřízení.

Z empirických dat S. Kuznetze došel Goldmann s Koubou k závěru, že kapitálová náročnost spíše klesá, růst kapitálu tedy nemůže být hlavním vysvětlujícím faktorem růstu. „Představa o nezbytném růstu kapitálové náročnosti je dogma, které zabraňuje vidět reálné možnosti rozvoje ekonomiky“ (Goldmann, Kouba, 1967, s. 23). Příčina, proč v českých podmínkách přetrvával názor, že růst je pouze množstvím investic, je, podle autorů, zakořeněn v české specifické zkušenosti z 50. let, kdy Československo bylo přetvářeno v „kovárnu“ východního bloku, což vyžadovalo výrazné kapitálové investice. V 50. letech bylo možné dosáhnout plánovaných temp růstu, protože šlo o extenzivní vývoj a rychlou industrializaci při relativním dostatku zdrojů. V 60. letech ale možnosti extenzivního růstu byly vyčerpány a vznikla potřeba hledat jiné cesty (viz Čihák, 1997).

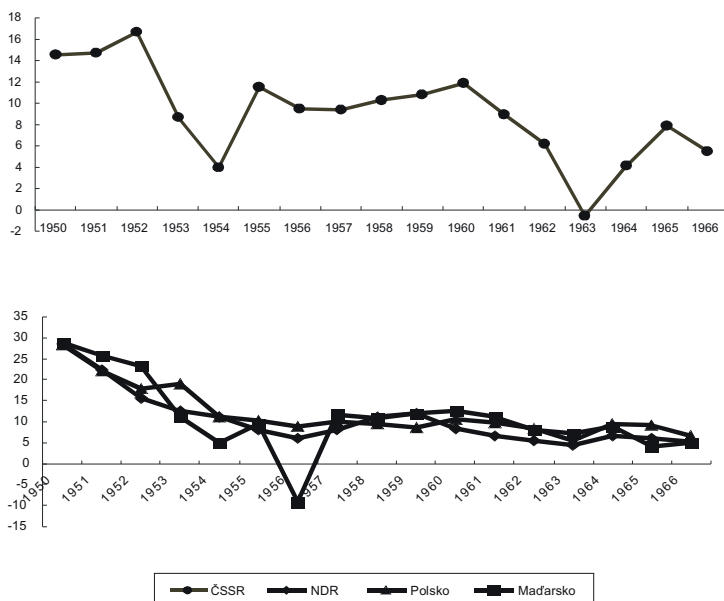
Existence kvazicyklů v centrálně plánovaných ekonomikách. V empirické části knihy autoři poukazují na existenci opakovaných a významných fluktuací i v centrálně plánovaných ekonomikách (viz graf).

Pro tento druh cyklu volí Kouba s Goldmannem termín kvazicyklus, čímž chtějí odlišit jeho kvalitativně jiný charakter ve srovnání se standardně uvažovaným cyklem v západních zemích. Dle Kouby a Goldmanna jde pouze o náhodnou shodu v podobě kapitalistických a socialistických modelů růstu, nebo „v kapitalistické ekonomice má na tempo růstu rozhodující vliv především celková efektivní poptávka, zatímco v hospodářství socialistickém jsou možnosti růstu determinovány především ze strany činitelů nabídky“ (Goldmann, Kouba, 1967, s. 27). Vysvětlení západního tržního cyklu způsobeného efektivní poptávkou (tj. omezené schopnosti využít plně možnosti dané ekonomikou) Kouba s Goldmannem převzali ze Samuelsonova učebnicového výkladu.

Argumentační linie autorů vysvětlující příčiny kvazicyklů v socialistických ekonomikách jde dvěma částečně komplementárními a částečně nezávislými směry. První připisuje kvazicykly špatné struktuře investic, druhá soustavě řízení CPE.

Příčiny kvazicyklů. Jako první příčina fluktuací jsou identifikovány investice a jejich relativní alokace mezi základními odvětvími (suroviny) a odvětvími vyššího stupně, které na ně technologicky navazují. Kvazicykly vznikají jako důsledek nedostatečné synchronizace míry investic do průmyslu prvního stupně (surovinová základna) a investic do zpracovatelských odvětví. Jelikož ve zpracovatelském

Hospodářské cykly v socialistických ekonomikách

průmyslu k plnění plánu investic dochází snadněji než v těžebním průmyslu a jiných přidružených odvětvích, vzniká přirozená materiálová (surovinová) bariéra. Goldman v jedné ze svých dřívějších prací říká: „Stejně jako síla řetězu je dána jeho nejslabším článkem, tak je i objem toku výroby určen kapacitou na nejužším místě“ (1965, s. 53).

Druhé vysvětlení argumentuje defekty soustavy řízení CPE. Plánovací centrum má sklon k předimenzování růstového potenciálu ekonomiky. Ve chvíli, kdy dojde k revizi plánu, centrum má možnost buď snížit investice nebo snížit spotřebu. Autoři na empirických datech ukazují relativní stabilitu výdajů na spotřebu v rámci celkové průmyslové výroby v důsledku sociální citlivosti spojené se snižováním výroby spotřebních předmětů. Revize plánu se pak projevuje v pozastavení či úplném zrušení investičních projektů, což autoři dokumentují na vysokém podílu nevyužitých zásob a nedokončených projektů na celkových investičních stacích. V důsledku toho nastávají problémy se strukturou investic vysvětlených výše.

„Administrativně direktivní soustava plánovitého řízení je však obzvláště náchylná k přecenění možností tempa růstu výroby a investic. Sklon k nadměrnému růstu a předimenzování míry akumulace je možno pokládat za ‚vrozenou vadu‘. Tato soustava nemá účinný systém nástrojů, který by ex ante...zabránil jednostrannému zdůraznění tempa růstu a míry akumulace. Nejenom to. Tradiční soustavě chybí ekonomický mechanismus, který by umožnil včasnou reakci na poruchy v období, kdy teprve narůstají pod povrchem běžného hospodářského života a nejsou ještě očividné“ (Goldmann, Kouba, 1967, s. 56). Centrální plánování tedy poskytuje vychýlené motivace při stanovení optimální míry růstu a zároveň v sobě neobsahuje efektivní signalizační mechanismus v případě nerovnováh.

V akademických diskuzích ohledně kvazicyklů nikdo z účastníků nezpochybnil jejich existenci, názory se lišily v kořenech kvazicyklů. Často byl vznik kvazicyklů přirovnáván k diskrétnímu procesu technického pokroku, jenž probíhá nikoli ply-

nule, ale ve skocích. Maďarský ekonom T. Bauer (1978) se naopak přiklání k interpretaci, v níž tendence plánovačů k nadsazování investic je hlavní příčinou kvazicyklů. Retrospektivní pohled na diskusi o příčinách kvazicyklů v socialistických ekonomikách lze nalézt např. v práci Mihályiho (1992).

Z analyzované publikace Kouby a Goldmanna je zřejmé, že i sami autoři se liší v pohledu na míru, do jaké jsou kvazicykly inherentní součástí centrálně plánovaného systému. Na jedné straně v části o investičních cyklech psané J. Goldmanem můžeme nalézt větu: „Naše fluktuace nejsou ovšem společenské soustavě vlastní, nýbrž vyplývají z našeho nedostatečného poznání ekonomických zákonů socialismu a z našich nedostatků při jejich aplikaci v plánovitě řízení hospodářství“ (s. 58). Na druhé straně v pasážích o defektech soustavy řízení čteme: „Vylíčené nepružnosti vyplývají z nevyhnutelné nepružnosti centralistického modelu“ (s. 56). Tento dvojitý pohled vycházel ze zkušenosti J. Goldmanna z plánovacího úřadu a Koubova zájmu o podnikovou sféru.

Dlouhodobé změny v tempu růstu. V závěrečných kapitolách své knihy se autoři zamýšlejí nad příčinami ztráty dynamiky socialistických zemí (tj. dlouhodobého růstu). Tím se již dostávají mimo analýzu fungování CPE, spíše jde o hledání opodstatnění pro systémové reformy. Cílem je ukázat fatální defekty tehdy existujícího centrálního plánování jakožto prostředku pro získání podpory pro prováděné reformy. „Je nutno si to uvědomit, abychom lépe a rychleji získali spolupráci všech při důsledné a urychlené realizaci nové soustavy“ (Goldmann, Kouba, 1967, s. 61).

Teoretické opodstatnění plánovaných reforem i s navrhovaným řešením bude hlouběji rozebráno v následující části v rámci diskuse o slučitelnosti plánu s trhem, přestože hlavní otázky ohledně racionality ekonomického plánování, nesouladu motivací mezi podniky a centrem byly formulovány již v posledních kapitolách analyzované knihy. Na rozdíl od pozdějších publikací, jejichž autorem je pouze Kouba, diskuze o alternativách a navrhovaných řešeních problému zde chyběla.

4. Pražské jaro aneb plán versus trh (1968 – 1971)

K. Kouba patřil k vůdčím teoretickým osobnostem neúspěšného československého pokusu o reformu v roce 1968. Byl členem tzv. teoretické skupiny Státní komise pro řízení a organizaci (SKŘO), kterou do konce roku 1968 vedl O. Šik. Tato skupina měla za úkol formulovat celkovou koncepci ekonomické reformy, která měla reflektovat posun v českém ekonomickém myšlení v průběhu 60. let (viz např. Jüngling, 2003).²⁾ Do konce roku 1967 však neexistovala politická vůle tyto reformní ekonomické úvahy uvádět do praxe. Nástupem A. Dubčeka v lednu 1968 do nejvyšší stranické funkce byl nastartován proces demokratizačních změn ve společnosti, který přinesl nezbytnou politickou vůli k prohloubení a urychlení ekonomické reformy směrem k fungujícímu tržnímu mechanismu (viz Šulc, 1996).

Zmíněná teoretická skupina sepsala první verzi návrhu reformních kroků nazvaného *Nástin koncepce dalšího rozvíjení ekonomické reformy*, který procházel veřejnou i interní diskuzí a byl postupně modifikován směrem k větší míře tržních prvků. Na jeho zpracování se podíleli zejména M. Horálek, M. Sokol, Č. Kožušník a O. Turek. *Nástin...* předkládal řadu konkrétních návrhů změn systémové povahy. Šlo jednak o řadu kroků za účelem vytvoření konkurenčního tržního prostředí a rozbití monopolní oborové struktury podnikové sféry, jednak o rozšíření volné

2) Kromě zmíněného J. Goldmanna, K. Kouby a O. Šika byli členy skupiny např. M. Koudelka, B. Komenčík, Č. Kožušník, O. Turek, P. Pelikán, J. Kosta či L. Urban.

tvorby cen a určitou formu otevírání se zahraniční konkurenci. Hlavním aspektem ohrožujícím konzistentnost v *Nástinu*... byla absence kapitálového trhu. „...je stěží možno počítat s takovými institucemi, jako je bursa cenných papírů, rozsáhlé rentiérství apod.“ (*Nástin koncepce*..., s. 6).

Slibně započatý reformní proces byl přerušen v srpnu 1968 vstupem vojsk Varšavské smlouvy. Do dubna 1969, kdy nastoupilo normalizační vedení G. Husáka, však přežívaly naděje na jeho pokračování (viz Šulc, 1996). V lednu 1969 emigroval O. Šik a na jeho místo ředitele EÚ ČSAV se následně konaly tajné volby.³⁾ K. Kouba byl jednomyslně zvolen do čela EÚ ČSAV. V průběhu doznívání Pražského jara se ještě skupině reformátorů kolem K. Kouby podařilo dokončit *Náčrt koncepce rozvíjení ekonomické reformy*. V *Náčrtu* již autoři překročili Rubikon, když vyslovili požadavek na nutnost kapitálového trhu. Přestože je kapitálový trh v *Náčrtu* nazýván trhem dlouhodobých peněz, předpokládala se emise různých cenných papírů (státní, bankovní, podnikové a jiné obligace a akcie). „Všechna předcházející opatření provádět se zřetelem na postupné otevírání a konstituování trhu peněz. Trh peněz potřebujeme proto, abychom mohli nahradit dosavadní administrativní (a tím tedy i do značné míry subjektivní) formy přelévání investičních zdrojů mezi odvětvími a obory formami ekonomickými, jejichž pomocí by se podstatně objektivizovala jednak alokace investic a jednak cena kapitálu a usnadnilo obnovení ekonomické rovnováhy“ (Kouba a kol., 1969, s. 57). Navrhovaná ekonomická reforma tak v konečné fázi předpokládala nejen trh zboží, ale i trh práce, konvertibilitu koruny a trh kapitálu.

Přestože *Náčrt*... schválila Hospodářská rada státu, komunistická strana jej označila za troufalý požadavek a jeho publikace byla zakázána. K. Kouba později poznamenal, že projekt nemohl překročit bariéru monopolu komunistické strany a neprůchodný rámeč státního vlastnictví, které nemůže být základem výkonné tržní ekonomiky (viz Kouba, 1990b).

V roce 1968 byl K. Kouba v tajné volbě jednomyslně zvolen též předsedou Československé společnosti ekonomické, kde se v průběhu 60. let uplatňovala relativní svoboda názorů. V roce 1970 se podařilo zorganizovat mezinárodní ekonomickou konferenci v Liblicích o vztazích mezi plánováním a trhem. Tato konference byla připravena ve spolupráci s Mezinárodní ekonomickou asociací (Kaser, Lindbeck, Lundberg a Machlup) a Československou společností ekonomickou a vycházela z dlouhodobější spolupráce českých reformních ekonomů se západními ekonomy. Konference se konala přes odpor komunistické strany; nejprve ji komunisté zakázali, následně pod hrozbou zveřejnění těchto praktik v západním tisku byla povolena. Nedlouho po jejím skončení byla Česká společnost ekonomická zrušena, její nástupkyně v 70. letech se s tou původní shodovala pouze v názvu. Toto mezinárodní setkání ekonomů ze socialistického a západního bloku tak znamenalo tečku za ekonomickými reformními aktivitami na dvacet let dopředu.⁴⁾

Podle K. Kouby je důležité si uvědomit, že Pražské jaro nebyl řízený proces pramenící jen z vnitřního sporu komunistické strany, šlo o vyústění frustrace genera-

3) Uskutečnit tajnou volbu byla Koubova podmínka pro přijetí kandidatury. Standardním postupem až do té doby bylo jmenování shora, tj. vládnoucí nomenklaturou. K paradoxní situaci došlo v roce 1970, kdy K. Kouba rezignoval na svou funkci a G. Husák ani nikdo jiný z komunistického vedení jeho rezignaci nechtěl přijmout, protože neuznávali Koubovo jmenování na základě tajné volby, a tudíž obcházení nomenklатурních orgánů.

4) Normalizační pohled na „revizionistické“ aktivity v druhé polovině šedesátých let nabízí monotematické číslo *Politické ekonomie* z roku 1972, č. 9, kde je „analyzován“ údajný zhoubný vliv ekonomů z EÚ ČSAV, časopisu *Politická ekonomie* a Československé společnosti ekonomické na československou socialistickou společnost.

ce, která po druhé světové válce volila komunisty a v 60. letech přichází vystřízlivění, jež vedlo k nespokojenosti zdola. Reforma navíc pomáhala otevírat se světu, studovat ekonomickou teorii a navázat osobní kontakty s představiteli mezinárodní ekonomické komunity (Bergson, Machlup, Lundberg, Domar, Dorfman, Lindbeck, Brus, Kornai, Bauer a Tinbergen).

Z dnešního hlediska je nelehké a zároveň velmi citlivé posoudit, které z reformních myšlenek pramenily z vnitřního přesvědčení a které byly dány na papír proto, aby umožnily částečnou realizaci těch prvních. I v rámci české ekonomické obce existovaly odlišné přístupy k vnitřnímu dilematu: zda má větší význam se snažit zlepšit fungování ekonomiky v rámci socialistického omezení nebo si přiznat, že tato mírná zlepšení nejsou plně konsistentní, tudíž nevedou ke kýženému cíli, a raději přistoupit na kompromis omezených reformem. K. Kouba (1997, s.149) k tomu dodává: „S odstupem času, kdy se prokázala nereformovatelnost tzv. reálného socialismu, to může vypadat, že by bylo bývalo lépe nedělat nic. Je pravda, že malými změnami v Polsku a Maďarsku v 70. a 80. letech nebyl Rubikon nikdy překročen a že mohl vzniknout nanejvýš systém ani plán ani trh, čili ani ryba ani rak. Avšak i ty gradualistické změny měly svůj smysl z širšího společenského hlediska. V Polsku i Maďarsku se o něco volněji dýchalo a opakované pokusy o prolomení zdí měly také zkušenostní a morální přínos. Obávám se, že postoj lépe nedělat nic je u nás spíše apologetikou konformismu vůči politice normalizace, alespoň u některých.“

Jelikož se nepodařilo reformu uskutečnit a jelikož skupina lidí okolo reformních snah měla daleko k názorově homogenní skupině, z pohledu dnešní generace zbyla z reformy pouze její karikatura. Koubovy práce v tomto směru je možné považovat za teoretické ospravedlnění zamýšlených reformem pro tzv. „revizionisty hrubého zrna“. Navrhované reformy a jejich teoretické opodstatnění znamenaly posun v českém ekonomickém myšlení ne tolik svou originalitou jako v případě knihy *Hospodářský růst v ČSSR*, ale přenesením a syntetizováním zahraniční (jak západní, tak východní) teoretické diskuze o socialismu na české podmínky.

Teoretická východiska a doporučení pro ekonomické reformy. Spolu se svými kolegy z EÚ ČSAV vydal K. Kouba jako editor v roce 1968 knihu s názvem *Úvahy o socialistické ekonomice*. V době normalizace byla zařazena mezi zakázanou literaturu. Koubův příspěvek v této knize plynule navazoval na myšlenky a otázky formulované v poslední kapitole knihy *Hospodářský růst v ČSSR*. Ve svém příspěvku s názvem *Trh a plán* kriticky analyzoval příčiny neefektivnosti tehdejší formy centrálního plánování a ve světle modelu navrhovaného O. Langem předložil svou představu, která ve větší míře integruje tržní principy.

Za hlavní teoretické koncepty nabourávající racionalitu centrálně plánovaného hospodářství K. Kouba považoval problém kalkulace a rozptýlený charakter informací. Autorem myšlenky o problému kalkulace, cen a peněz v podmínkách socialismu byl Ludwig von Mises (1920). Misesovy závěry jsou založeny na následující argumentaci. Jelikož v socialistickém hospodářství výrobní prostředky nejsou předmětem směny, není možné určit jejich hodnotu v penězích. Zároveň kalkulace in natura nemůže zaujmout místo peněžních kalkulací. Z těchto důvodů považoval Mises racionální výrobu za zcela nemožnou a každý krok, který odvádí od soukromého vlastnictví a užívání peněz, za posun od racionální ekonomiky... Kola se budou točit, ale neefektivně. Mises tak prostřednictvím své argumentace o racionálním ekonomickém plánování identifikoval dva základní předpoklady efektivního fungování ekonomiky. Prvním z nich je soukromé vlastnictví a druhým cenový mechanismus.

K. Kouba dále prezentoval Hayekův názor (viz Hayek, 1945), že není ani tak teoreticky nemožné zpracovat miliony rovnic za účelem determinování optimálních cen. Podle Hayeka tkví problém v informacích a jejich specifické povaze

a množství. Tento fakt znemožňuje jejich efektivní agregaci, která by umožnila jejich koncentraci v „centrálním mozku“ tak, aby rozhodnutí o cenách byla alespoň přibližně stejně správná (ve smyslu rovnováhy na trhu) jako rozhodnutí individuálních aktérů na trhu, kteří mají specifickou znalost relevantních informací.

V kontrastu s výše uvedenými koncepcemi K. Kouba předložil tehdy velmi populární přístup O. Langeho, který argumentuje, že problém racionálního rozmístění výrobních zdrojů může být řešen i bez reálného trhu výrobních prostředků. Langeho řešení problému se správnými cenami je založeno na takovém teoretickém systému socialismu, kde existuje trh spotřebních předmětů a je zachována svobodná volba zaměstnání. Výrobní podniky jsou však ve vlastnictví státu, podléhají plánu a minimalizují své náklady. Ceny na trhu výrobních faktorů stanovuje centrální orgán a metodou pokusů a omylů jsou ceny nakonec stanoveny tak, že nabídka výrobních faktorů se rovná poptávce. Centrum tak matematicko-technickými metodami simuluje cenotvornou funkci na trhu výrobních faktorů.

Koubův hlavní přínos do diskuse o socialistickém trhu lze spatřovat ve včlenění individuálních motivací v rámci centrálního plánování jakožto institucionální základy při ekonomickém rozhodování. Nesouhlasil s praktickou realizovatelností Langeho řešení, když se snažil poukázat na fundamentální nesoulad motivací aktérů v centrálně plánované ekonomice, jenž vede k nabourání kvality informací v systému a tudíž k nemožnosti se správně rozhodovat. V této souvislosti napsal: „... institucionální základna pro tvorbu cílů rozvoje společnosti a stanovení stupnice preferencí patří mezi problémy, jejichž některé otázky by nebylo dobré pokládat za uspokojivě vyřešené ... rozpornost krátkodobých a dlouhodobých zájmů na úrovni podniku a centra, rozpornost zájmů výrobních kolektivů, vedoucích výroby a celospolečenských, zejména mimoekonomických hledisek, neumožňuje spoléhat na informační síť, která by byla zdrojem věrohodných informací pro tuto metodu (Langeho řešení) substitute trhu plánem“ (1968, s. 208). K inherentním vadám K. Kouba řadil i zpožděnost (či neexistenci) zpětné vazby v rámci direktivního plánování, která neumožňuje správně reagovat na změny podmínek. Ve své argumentaci se nedržel čistě ekonomické analýzy, nýbrž uváděl i další závady direktivního způsobu plánování jako nedemokratické formování společenských cílů v centrálních politických orgánech, utlumování podnikatelské iniciativy, vytváření nežádoucích motivací a protekčních vztahů v podmínkách nedostatkového trhu (viz Kouba, 1968).

Oproti stávajícímu centralizovanému plánu K. Kouba navrhoval tzv. decentralizovaný plán, který předpokládá větší míru autonomie konkrétních podniků při volbě vstupů a technologie tak, aby měly prostor k racionální kalkulaci a optimalizačnímu chování. Cílový plán chápal jako nástroj, který eliminuje nejistotu, podnikatelské riziko, nestabilitu na trhu a který urychluje restrukturalizační procesy (viz Tinbergen). K. Kouba tak nepřímo poukazoval na pozitiva francouzského indikativního plánování, ale zároveň při zachování socialistické struktury společnosti (zlidš•ování chodu ekonomiky, zejména narovnění nerovnoměrného rozdělení důchodů). Jinými slovy, na úrovni plánu jsou vytyčovány cíle vycházející z norem socialismu (ne tedy zisk jako v kapitalismu), zároveň však podniky mají prostor maximalizovat zisk tak, aby fungoval motivační a signální koordinační mechanismus ekonomiky.

Na základě argumentace prezentované výše došel k závěru, že je potřeba udržet výrobní sféru ve státním vlastnictví, zavést trh i v oblasti výrobních prostředků a zavést reálnou směnu výrobních prostředků za skutečně tržní ceny, umožnit vstup nových podniků na trh a otevřít český trh. Tyto kroky mají narovnat motivace účastníků a zlepšit kvalitu informací. Reálné ceny pak umožní centru racionální kalkulace o investicích, které budou v kompetenci centra a budou vyjadřovat cíle,

k nimž společnost směřuje. Regulace důchodů jednotlivců a podniků pak zajišťuje zachování socialistického charakteru distribuce národního důchodu. Následující tabulka uvádí srovnání základních charakteristik ve východiscích a nabízených řešeních O. Langem a později K. Koubou.

	O. Lange	K. Kouba
Východiska	<ul style="list-style-type: none"> • Nemožnost racionální kalkulace 	<ul style="list-style-type: none"> • Nemožnost racionální kalkulace • Specifický charakter informací • Nesoulad motivací • Zpožděná zpětná vazba
Řešení	<ul style="list-style-type: none"> • Cenová liberalizace trhu se spotřebním zbožím • Svobodná volba zaměstnání • Ceny na trhu výrobních prostředků stanovovány centrem metodou pokusů a omylů • Státní vlastnictví výrobních prostředků • Firmy přímo podléhají plánu 	<ul style="list-style-type: none"> • Cenová liberalizace trhu se spotřebním zbožím • Svobodná volba zaměstnání • Cenová liberalizace trhu s výrobními prostředky • Státní vlastnictví výrobních prostředků • Volný vstup firem do výroby • Liberalizace zahraničního obchodu • Centrum rozhoduje o distribuci příjmů, plán má indikativní charakter

Za nepřímý přínos českému ekonomickému myšlení je možné považovat i Koubův metodologický posun směrem k mikroekonomické analýze a studiu motivací v rámci různých institucionálních prostředí. Právě poukázání na nehomogenní motivace aktérů v CPE byly jednou z jeho základních odlišností od ostatních kritiků socialistického systému. V tomto období je tak možno identifikovat Koubův pohyb směrem k institucionální ekonomii, kterým navíc ovlivnil i řadu jiných českých ekonomů. Např. L. Mlčoch zmiňuje v *Politické ekonomii* (1997) důležitost, kterou pro něj měla kniha Cyerta a Marche: *Behavioral Theory of the Firm*, kterou mu K. Kouba doporučil. Kniha se zabývá behaviorismem, teorií firmy, průmyslovou psychologií a sociologií. Je smutnou ironií, že jak K. Kouba, tak L. Mlčoch si měli možnost relevanci jejích závěrů ověřovat téměř 20 let v ČKD.

5. „Sabbatical“ v ČKD (70. a 80. léta)

Neblahé důsledky normalizačních čistek 70. let zasáhly K. Koubu velmi silně. Jelikož vstup sovětských vojsk na československé území byl odůvodňován nepřipustnou měrou ekonomických reforem zasahujících do monopolu komunistické strany, musel být vliv Kouby jakožto hlavního symbolu těchto reforem (po emigraci O. Šika) eliminován. K. Kouba musel odejít z akademických institucí a pracovat jako operační výzkumný pracovník Výpočetního centra ČKD Praha. V této době nesměl publikovat a jeho kontakty se zahraničím byly všemožně omezovány. Jedinou možností prezentovat své názory byl samizdat, bytové semináře či později časopisy velmi technického charakteru (např. *Matematicko-ekonomický obzor*) nebo maďarský ekonomický časopis *Acta Oeconomica*. Koubův příklad jasně dokumentuje schopnost komunistického režimu ničit potenciál největších talentů doby. Represemi režimu netrpěl pouze K. Kouba samotný, ale i jeho rodinní příslušníci. Jeho starší dceři nebylo umožněno zvolit si vysokou školu podle svého zájmu a mladší dcera dokonce nemohla studovat ani na gymnáziu.

I přesto Kouba později zdůrazňoval, že jeho zkušenost z ČKD přispěla k jeho pochopení, že behaviorismus a vznikající teorie firmy je velmi vhodný aparát pro porozumění chování podniku a podnikových subkoalicí a to i v natolik odlišném systému jako je hierarchický plánovací režim. „Přímá zkušenost z velkého průmyslového podniku, který měl i na to, aby se zabýval matematickými metodami v systémech na podporu plánování a rozhodování, mne jen utvrdila v tom, že v té

době moderní sovětská škola optimálního plánování a fungování socialistické ekonomiky je mimo život“ (Kouba, 1997, s. 149). Vývoji ekonomické vědy se K. Kouba věnoval ve své úvaze, kde kritizoval teoretické přístupy převládající v osmdesátých letech na české ekonomické scéně. Ty byly založeny na teorii velkých systémů, které, podle Kouby, měly nahradit skutečnou ekonomickou teorii pro režim neakceptovatelnou. S teorií systémů pracoval ve své posmrtně vydané knize *Strategie hospodářského růstu* i Koubův přítel J. Goldmann. Kompetencemi ekonoma a pojetím ekonomické analýzy se K. Kouba zabýval v interním článku pro ČKD Ekonom a země zaslíbená, kde poukazoval na nutnost výzkumu fungování ekonomiky v alternativních institucionálních podmínkách jakožto významné součásti profesního zájmu ekonoma (viz Kouba, 1983).

V roce 1982 K. Kouba inicioval znovunavázání autorské spolupráce s J. Goldmannem na téma vztahu růstu a nerovnováhy v článku Nad deficitní ekonomikí Janose Kornaie. Částečně se tak vrátil k problematice ekonomického růstu obohacené o otázky stability otevřených ekonomik. V první části autoři shrnuli Kornaiovy názory na vysvětlení příčin deficitů, kde se Kornai snaží nalézt určité vlastnosti ekonomického mechanismu, který permanentně plodí deficity (viz Kornai, 1980). Autoři rozšířili Kornaiovu analýzu od uzavřené deficitní ekonomiky k otevřené deficitní ekonomice a konstatovali, že růst je jevem reálné oblasti ekonomiky, zatímco rovnováha je jevem monetární ekonomiky. Růst tedy automaticky nezaručuje dosažení rovnováhy a stability cenových relací, neboť růstový proces vede k rozpadu souladu mezi strukturou efektivní poptávky a strukturou disponibilní nabídky prostřednictvím rozdílné elasticity dílčích Engelových křivek. Do obecné produkční funkce ekonomiky autoři následně začlenili i další faktor, čistý vývoz, a ukázali více než jednotkovou elasticitu Engelovy křivky pro československé dovozy. V podmínkách nabídkově omezené ekonomiky tak zpochybnili tehdy velmi rozšířený předpoklad o plné transformovatelnosti vývozu v dovoz, čímž upozornili na problém obchodní a platební bilance jako limitujícího faktoru ekonomického růstu.

V roce 1988, kdy se politická situace začínala oteplovat, mohl K. Kouba nastoupit do Prognostického ústavu ČSAV, který vedl W. Komárek. Tato příležitost znovu se zapojit do akademického života vyústila v rozsáhlejší a později velmi oceňovaný příspěvek o potřebě skutečných tržních cen na všech trzích (viz Kouba, 1989). Tvrdil v něm, že „... pouze podstatné změny hospodářské politiky a ekonomického systému mohou dosáhnout změn vzorců chování ekonomických subjektů a zvýšení makroekonomické výkonnosti ekonomiky, jejíž modus operandi je úzce spojen s problémem cen... Plně rozvinutý cenový systém neplní jenom informační funkci, ale současně i motivační funkci a funkci distribuční“ (s. 113). Ve srovnání s Koubovými pracemi z let 60., kde distribuci příjmů zajišťovalo centrum, je zde již zdůrazněna i distribuční funkce cen. Mírnou modifikací tohoto příspěvku otisklo v roce 1991 britské nakladatelství MacMillan. Požadovaná liberalizace cen byla však v té době stále tabuizovaným požadavkem, a tak K. Kouba odmítl participovat na expertizách pro poslední reformní pokus v rámci reálného socialismu. „Bylo mi jasné, že jde o kvadraturu kruhu“ (Kouba, 1997, s. 150).

6. Transformace a institucionální ekonomie (od r. 1990)

Na prahu transformační éry bylo zřejmé, že čtyřicetileté zkušenosti s centrálním plánováním dovedly většinu neideologicky uvažujících ekonomů k závěru o nemožnosti účinné, funkční reformy existující soustavy plánovitého řízení. K. Kouba k tomu v roce 1990 uvedl: „Společenská rehabilitace Pražského jara i osobních postojů tehdejších dramatických událostí by nám neměla zastřít rozho-

dující skutečnost: reformní úsilí šedesátých let patří nenávratně historii a není rozhodujícím zdrojem konstruktivních poznatků pro řešení soudobých demokratických systémových přeměn naší ekonomiky a společnosti“ (Kouba, 1990b, s. 3). V ekonomické komunitě se rychle vytvořil konsenzus o rozchodu s centrálně plánovanou ekonomikou a přechodu k plnému tržnímu mechanismu jakožto cílovému stavu. Otázka však zůstávala, jakým způsobem se k tomuto cíli dostat, nebo v roce 1989 neexistoval žádný ucelený koncept na toto téma, většina teoretických ekonomických prací z 80. let se omezovala na kritiku fungování existujícího ekonomického mechanismu (více viz Šulc, 1996). Vznikla tak poptávka po programu transformačního reformu.

Na počátku roku 1990 vláda České republiky (ministr pro ekonomické otázky Vlasák) pověřila K. Koubu vedením skupiny expertů Hospodářské rady České republiky (dalšími členy byli např. J. Hanzelka, Z. Šulc, V. Klusoň, L. Mlčoch, P. Ševčík), která měla za cíl připravit příspěvek české vlády k programu transformace pro federální vládu. Expertní tým ve Lnářích vypracoval v průběhu jednoho týdne materiál s názvem *Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice. Základem Návrhu...* byly autorské pohledy s odlišnými názory zejména na liberalizaci cen a deregulaci zahraničního obchodu. Materiál v konečném důsledku obsahoval dva koncepčně zcela odlišné příspěvky o liberalizaci cen a dva koncepčně podobné návrhy na komercializaci a restrukturalizaci státních podniků v přípravě jejich privatizace. Formami privatizace se konkrétněji nezabýval (viz Kouba, Vychodil, Roberts, 2004). Autorem gradualistické liberalizace cen v časově rozvržených etapách bez souběžné liberalizace zahraničního obchodu byl O. Turek. Koncepci jednorázové liberalizace prosazoval K. Kouba a vycházela z diskusí jiného expertního týmu v Koloďích, kde v únoru 1990 K. Kouba vedl podskupinu zabývající se liberalizací cen. Ačkoli v expertním týmu ve Lnářích zůstal K. Kouba osamocen a nezískal širší podporu, tato alternativní koncepce jednorázové liberalizace většiny cen v jednom roce se stala později součástí prováděné strategie reformy. Expertní tým české vlády tedy nelze považovat za názorově jednotný, přestože z české ekonomické literatury tento fakt není plně zřejmý (viz např. Šulc, 1996).

Obdobná iniciativa směřující k vypracování transformačního scénáře vznikla i na úrovni federálního Ministerstva financí vedeného V. Klausem. Na tvorbě tohoto materiálu se mimo něj podíleli např. V. Dlouhý, T. Ježek, R. Češka, J. Tošovský a A. Barčák. Přestože *Návrh...* není možné chápat jako alternativní program české vlády, protože nikdy nebyl projednán a schválen ani vládou ani Hospodářskou radou (viz Kouba, Vychodil, Roberts, 2004), je zajímavé poukázat na základní odlišnosti ve třech aspektech ve srovnání s federálním scénářem, který byl později realizován: v tempu liberalizace cen; v tempu otevírání se československé ekonomiky a nakonec ve způsobu vlastnické transformace.

Federální scénář předpokládal okamžitou liberalizaci zahraničního obchodu, což bylo spojeno s rizikem vysoké míry devalvace koruny a v důsledku toho prudkého vzestupu cenové hladiny, s rizikem redukce domácí poptávky a poklesu výroby. Naproti tomu český expertní tým se většinou přikláněl ke strategii dvou kroků. Nejprve mělo dojít k částečné liberalizaci při zachování určité regulace zahraničního obchodu a devizového trhu a následně k omezování regulace.

Pravděpodobně fundamentálnější rozdíl se týkal vlastnické strategie (viz Šulc, 1996). Mezi oběma koncepcemi panovala shoda ohledně brzké malé privatizace malých podniků. V případě velkých podniků však expertní tým navrhoval privatizaci až po liberalizaci cen na trhu zboží a služeb a vytvoření „pravidel hry“ tržní ekonomiky. V mezidobí měl aktivní roli při výkonu vlastnických práv hrát Fond národního jmění. V této souvislosti je podstatné odlišit aktivní roli Fondu národního jmění od

relativně pasivních funkcí Fondu národního majetku v Klausově koncepci, kde tento fond měl pouze technicky zajišťovat provedení privatizace svěřených podniků.

Myšlenky expertního týmu Hospodářské rady nakonec nenašly všeobecný (a vlastně ani vnitřní) konsenzus a politicky převážil vliv tehdejšího ministra financí V. Klause nad skupinou kolem dvou místopředsedů federální vlády – Komárka a Valeše. Koncepce prováděných systémových změn ČR tak byla založena zejména na makroekonomické stabilizační politice, restriktivní měnové a rozpočtové politice, liberalizaci cen a rychlé masové privatizaci.

Systémová transformace a mikroekonomické základy makrostability. V roce 1989 K. Kouba odmítl nominaci na člena federální vlády a odmítl i jiné politické funkce. V roce 1990 se stal profesorem politické ekonomie a svou činnost obrátil do akademické sféry. Začal přednášet kurz ekonomické transformace na IES FSV UK a účastnil se mnoha přednášek o systémových změnách v tranzitivních ekonomikách na zahraničních univerzitách a mezinárodních konferencích.

Ve své hojné publikační činnosti v první polovině 90. let často navazoval na svůj příspěvek *Systémové změny ...* z roku 1989, vždy však s mírně odlišným akcentováním a hloubkou analýzy různých problémů. Zdůrazňoval vztahy mezi mikroekonomickými a makroekonomickými aspekty transformované ekonomiky a tvrdil, že v první fázi transformace je předpokladem mikroekonomických změn v cenových relacích stabilizační makroekonomická politika, kterou v českém provedení považuje za úspěšnou. Na druhé straně v období institucionálních a vlastnických přeměn závisí udržení makroekonomické stability na účinnosti mikroekonomických změn. Již v roce 1993 K. Kouba upozorňoval na slabé mikroekonomické základy makroekonomické stability. Stejně jako při analýze fungování CPE, i při hledání potenciálu pro růst obrátil svou pozornost na mikrosféru, na motivační struktury aktérů a na efektivnost vlastnických práv a institucionálního rámce obecně. Hlavní slabiny mikroekonomických základů, které je možné interpretovat nejen jako příčiny poklesu výstupu na počátku transformace, ale i jako příčiny pozdější tzv. „transformační recese“ v letech 1997–1998, lze shrnout do následujících tří oblastí: správa a řízení společností aneb Achillova pata podnikové sféry; modifikovaný paternalismus aneb Achillova pata finančního sektoru a nakonec bankrot bankrotů aneb nesplnění nutného předpokladu fungování přirozené selekce v rámci tržního systému.

Ve své analýze K. Kouba navázal na koncept institucionální ekonomie o správě a řízení korporací (*corporate governance*), který se zabývá prostředky, jimiž vlastníci zajišťují, aby se management choval v jejich zájmu, tedy v zájmu vlastníků. Prosperita firmy tak velmi závisí na výkonu vlastnických práv. K. Kouba poukazyval na „institucionální vakuum“ vzniklé v době, kdy byl opuštěn centralizovaný způsob plánování a zároveň se připravovaly či realizovaly první vlny privatizace a státní orgány rezignovaly na výkon vlastnických práv. „V důsledku absence účinné kontroly podniků se neobyčejně uvolnil prostor pro různé formy morálního hazardu, tedy prostor pro aktivity, které přinášely jejich účastníkům jednostranné výhody, aniž by nesly tíži následných nákladů“ (Kouba, 1994a, s. 312).

Prostor pro morální hazard K. Kouba identifikoval i ve vztazích mezi podniky a komerčními bankami. Státní paternalismus byl převtělen ze státních dotací a přerozdělovacích procesů do podoby, kdy státem vlastněné banky poskytují finanční zdroje i bezperspektivním podnikům. Mnohé podniky tak místo bolestivé restrukturalizace volí jednodušší cestu vyvíjením tlaku na komerční banky a státní orgány o získání úvěru. Důsledky tohoto chování dokumentoval vysokým podílem tzv. špatných půjček v úvěrovém portfoliu komerčních bank.

Další nástroj státního paternalismu spatřoval i ve dvojí formě odkladu zákona o konkurzu a vyrovnání z roku 1991 a v jeho váhavé aplikaci, které zablokovaly vý-

stup z trhu trvale neprosperujících podniků (viz Kouba, 1993). Tento přístup dával do kontrastu s vývojem v Maďarsku a Polsku, kde došlo k drastické selekci a velmi početným výstupům insolventních podniků z trhu, čímž se rapidně eliminovala vysoká variabilita výkonnosti podniků, které vstupovaly do privatizačního procesu.

Ve svých pozdějších pracích dával K. Kouba neefektivitu zákona o konkurzu a vyrovnání do souvislosti s vlivem zájmových skupin a poukazoval na 14 novel, z kterých ani jedna nezvýhodňuje věřitele nad dlužníkem a nepodporuje rychlý prodej fungujících částí podniku novým vlastníkům (viz Kouba, 2000a, 2001b). Tento jev, kdy si zájmové skupiny „šijí na míru“ pravidla či instituce, dokumentoval i vývojem na českém kapitálovém trhu, který na rozdíl od svých maďarských a polských protějšků nikdy neplnil svou cenotvornou funkci a nikdy se nestal zdrojem finančních prostředků pro podnikovou sféru v důsledku své neprůhlednosti, opožděného otevírání investičních fondů a povinných odkupů.

Výše zmíněné křehké mikroekonomické a institucionální základy pak měly za následek návrat velké části privatizačních aktiv do státních rukou prostřednictvím kapitalizace nedobytných úvěrů ze strany bank a následného ozdravného procesu úvěrového portfolia ze strany státu. V tomto kontextu K. Kouba též upozorňuje na omezenou produktivnost diskuse o šokovém versus gradualistickém přístupu k transformačním politikám. Na jedné straně, podle jeho názoru, nelze zpochybnit „šokový“ charakter liberalizačně stabilizačních politik Československa (resp. České republiky) a jejich převažující zvládnuté účinky. Na straně druhé odkladem zákona o konkurzu a provázaností státu a českých komerčních bank se Česká republika vydala na bludnou pouť gradualistické selekce podniků a opožděné hluboké restrukturalizace se zvýšenými transakčními náklady (viz Kouba, 2000b). Na stejnou problematičnost vtěsnávání transformačních programů do schématu šokových nebo gradualistických cest poukazoval i v případech Polska a Maďarska. Podle jeho názoru pouze jednotlivé prvky transformačního programu je možné rozlišovat z hlediska kritéria rychlosti.

Ve své zatím poslední publikaci (viz Kouba, Vychodil, Roberts, 2004) se K. Kouba spolu se svými mladšími kolegy, absolventy IES FSV UK, vrátil k tématu transformace. Shrnul zde svůj teoretický příspěvek k otevřeným otázkám transformace a předložil některé z odpovědí institucionální ekonomie. K. Kouba se zde zabývá teoretickým zájemem reformního paradigmatu a vývojem názorů, které nejvíce ovlivnily počáteční liberalizačně stabilizační privatizační politiky. Vývoj názorů uvnitř neoklasického hlavního proudu dává do kontextu s rostoucím vlivem nové institucionální analýzy, která zdůrazňuje účinnost institucí a evoluční charakter vývoje institucí, a odkazuje se na významný příspěvek D. Northe o úloze institucí v ekonomické historii. Hlavní úskalí české cesty privatizace K. Kouba připisuje křehkým mikroekonomickým a neadekvátním institucionálním základům transformace.

Konstituční politická ekonomie. Mimo úvah bezprostředně spojených s transformačními procesy je možné nalézt v Koubově díle z 90. let i zaměření na abstraktnější práce o ekonomii jako vědě, o hranicích možností ekonomie, o potřebě integrace ekonomických přístupů s jinými vědními obory a o nutnosti studovat zákonitosti na politických trzích v rámci různých institucionálních struktur. Koubov profil jakožto institucionálního ekonoma spolu s jeho osobní zkušeností s dvou reformních konceptů, které nakonec nebyly uvedeny do praxe, vysvětlují, podle mého názoru, o značné míry jeho výzkumný zájem směrem ke constituční politické ekonomii. S constituční ekonomikou se K. Kouba dostal do hlubšího kontaktu v rámci své návštěvy na Berkeley University, kde byl osloven dílem J. M. Buchana, který je zakladatelem nového směru v rámci institucionální ekonomie, constituční ekonomie, zaměřené na proces tvorby pravidel. Spolu s dcerou Janou přeložil

do češtiny Buchananovu přednášku Konstituce ekonomické politiky přednesenou při příležitosti udělení Nobelovy ceny za ekonomii v roce 1986.

Ve svých pracích se K. Kouba snaží obohatit české ekonomické myšlení o základní úvahy a koncepty konstituční ekonomie a ukázat jejich relevanci v podmínkách transformující se ekonomiky. V přednášce pro Českou společnost ekonomickou nazvané Konstituční ekonomie: Popelka v české ekonomické obci K. Kouba (2000c) vymezuje teoretické zázemí konstituční ekonomie jako kritické přehodnocení neoklasické ekonomie, zejména její teorie blahobytu, zdůrazňuje její metodologický individualismus a důvody, proč se vyčlenila z teorie veřejné volby. Konstituční ekonomii chápe jako pokračování a kritický přesah úvah Fridricha von Hayeka o tržním a společenském řádu. Rozšíření spočívá v kritické otázce, jestli lze napomoci vývoji pravidel a nespolehat se pouze na vývoj spontánního řádu jako Hayek, kterému jeho nedůvěra k explicitním pokusům člověka reformovat instituce nedovolila klást tuto otázku. „Konstituční ekonomii zajímá proces řešení odlišných a potenciálně konfliktních zájmů cestou konsensuální dohody. Výzkumným ohniskem tohoto průzkumu není dohoda nebo konflikt případ od případu, nýbrž dlouhodobý institucionální rámec pro interakce a kooperaci jednotlivců“ (Kouba, 2000c, s. 9). Jinými slovy, konstituční ekonomie se snaží nalézt takové podmínky, za nichž jednotliví aktéři dospějí ke konsenzu a kooperaci. K. Kouba tak stejně jako J. Buchanan chápe ekonomii jako vědu o volbě, o individuálních aktérech, jako hru v rámci pravidel a rozhodování o alternativních sadách pravidel.

Důležitost studia tvorby pravidel K. Kouba zdůrazňuje zejména v souvislosti s nedokonalostí a selháváním institucí v málo kulturně zakotvených tranzitivních zemích. V praktické rovině upozorňuje na úskalí tvorby pravidel v ČR na příkladu kapitálového trhu a zákona o konkurzu a vyrovnání.

7. Závěr

Smyslem stati bylo ukázat hlavní přínosy K. Kouby českému (resp. světovému) ekonomickému myšlení. Přestože jsem si vědom úskalí zjednodušujících shrnutí, rád bych na závěr v obecné rovině vyzdvihl jednotlivé oblasti akademického zájmu.

V období reálného socialismu šlo zejména o aplikaci teorie růstu v socialistických podmínkách a vysvětlení kvazicyklů prostřednictvím soustavy řízení; o příspěvek do mezinárodní i domácí diskuse o teoretických východiscích slučitelnosti tržních prvků v CPE prostřednictvím začlenění individuálních motivací do rozhodovacích procesů a nakonec o konsistentní rozšiřování západní ekonomické vědy v české ekonomické komunitě se zaměřením zejména na metodologii ekonomie.

V průběhu transformace za důležité součásti Koubova přínosu českému ekonomickému myšlení považuji analýzu systémových změn s důrazem na důležitost mikroekonomických základů pro stabilitu na makroúrovni a ukázání relevance institucionální ekonomie a jejích nástrojů při studiu podstaty transformačních procesů a rozšíření „popularity“ institucionální ekonomie v české ekonomické obci.

Význam Koubova díla nespočívá „pouze“ v přínosech ekonomickému myšlení. Je zřejmé, že každý ekonom má svou hodnotovou a politickou orientaci. V důsledku toho je zde nebezpečí, že ekonomové často podřizují své čistě odborné ekonomické názory zvolené politicko ekonomické náklonnosti. Rozhodovací alternativy politika často neskýtají takový prostor volby jako u ekonomů, což může oslabovat některé z nezastupitelných funkcí ekonomické obce. Koubova zkušenost z minulého režimu mu umožňuje zachovat si osobní svobodu a odbornou nezávislost. Za tuto integritu se však musí někdy platit ztrátou určitých příležitostí. V tomto smyslu není podstata tohoto rozhodování dnes o mnoho odlišná než dříve.

Literatura

Analýza vývoje ekonomické teorie v Československu v šedesátých letech. *Politická ekonomie*, 1972, č. 9, s. 795-860.

Bauer, T.: Investment Cycles in Centrally Planned Economies. *Acta Oeconomica*, 1978, s. 243-260.

Buchanan, J.: *Constitutional Economics*. Oxford, Basil Blackwell 1991.

Čihák, M.: Josef Goldmann: Legenda české poválečné ekonomie. *Politická ekonomie*, 1997, č.1, s. 3-23.

Geršl, A.: Ekonomické myšlení Václava Klause (do roku 1990). Praha, Fakulta sociálních věd UK 2001 (grant GA ČR).

Goldmann, J.: Tempo růstu a opakující se výkyvy v ekonomice některých socialistických zemí. *Plánované hospodářství*, 1964, č. 9, s. 1-14(a).

Goldmann, J.: Tempo růstu v některých socialistických zemích a model řízení národního hospodářství. *Plánované hospodářství*, 1964, č.11, s. 11-27(b).

Goldmann, J.: *Strategie hospodářského růstu*. Praha, Academia 1985.

Goldmann, J., Kouba, K.: *Hospodářský růst v ČSSR*. Praha, Academia 1967.

Goldmann, J., Kouba, K.: Nad deficitní ekonomikou Janose Kornaie. *Ekonomicko-matematický obzor*, 1982, č.1, s. 96-105.

Hayek, F.: The Use of Knowledge in Society. In: *Individualism and Economic Order*. Chicago, University of Chicago Press 1948, s. 77-89.

Interview s Karlem Koubou: Zamyšlení nad peripetiemi ekonomické teorie. *Politická ekonomie*, 1997, č. 2, s. 147-152.

Hayek, F.: Využití znalostí ve společnosti. In: Kouba, K., Kameníček, J. (eds.): *Trh versus plán – půl století sporů*. Sborník klasických i novějších statí k jádru sporů o priority trhu či centrálního plánu. Praha, Karolinum 1992.

Jüngling, L.: K dějinám Ekonomického ústavu ČSAV (1953-1993). *Politická ekonomie*, 2003, č.1, s. 40-57.

Kaldor, N.: *Strategic Factors in Economic Development*. New York, State School of Industrial and Labor Relations 1967.

Kalecki, M.: *Náčrt teorie růstu socialistické ekonomiky*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1965.

Kaser, M., Porters, M. (eds.): *Planning and Market Relations*. Proceedings of Conference Held by the International Economic Association at Liblice, Czechoslovakia. London, Macmillan Press 1971.

Kornai, J.: *Economics of Shortage*. Amsterdam, North-Holland Publishing Co. 1980.

Kouba, K. a kol.: *Úvahy o socialistické ekonomice*. Praha, Svoboda 1968.

Kouba, K. a kol.: *Náčrt základní koncepce rozvíjení ekonomické reformy*. Praha, EÚ ČSAV 1969.

Kouba, K.: Ekonom a země zaslíbená. In: *Modelování složitých společenských objektů*. Praha, Československá vědeckotechnická společnost 1983.

Kouba, K.: Systémové změny v československé ekonomice a její otevírání světovým trhům. Vystupení na konferenci „Pokusy o liberalizaci: maďarská ekonomická politika a mezinárodní zkušenost“. Budapešť, Ústav pro ekonomický a tržní výzkum 1989.

Kouba, K.: Rubikon překročen nebyl. *Mladá fronta*, 19. ledna 1990(a).

Kouba, K.: Ekonomická reforma 1968 očima dneška. *Hospodářské noviny*, 21. srpna 1990(b).

Kouba, K.: Dilema systémových změn: ceny nabídky a poptávky. In: Šik, O. a kol. (eds.): *Socialismus dnes?* Praha, Academia 1990, s. 111-119(c).

Kouba, K.: *A Predicament of Systemic Change: Supply and Demand Pricing*. New York, MacMillan 1991.

Kouba, K.: Šok stejný jako postupné změny. *Prostor*, 5. června 1992, s. 5(a).

Kouba, K.: Czechoslovakia: Strategies for Systemic Change. In: Saunders, C. T. (ed.): *Economics and Politics of Transition*. Vienna, Mac Millan 1992, s. 221-230(c).

Kouba, K.: Odklad bankrotu není dobrým řešením. *Ekonom*, 1992, č. 46, s. 30(d).

Kouba, K.: Nastal bankrot bankrotů? *Profit*, 1993, č. 3, s. 4.

- Kouba, K.:** Systémová transformace a mikroekonomické základy makrostability. *Politická ekonomie*, 1994, č. 3, s. 310-313(a).
- Kouba, K.:** Systemic Changes in the Czech Economy after Four Years (1990 - 1993). *Acta Oeconomica*, 1994, č. 3-4, s. 381-388(b).
- Kouba, K.:** Systemic Changes in the Czech Economy. In: Saunders, C. T. (ed.): *Eastern Europe Crises and the Way Out*. New York, MacMillan 1995, s. 451-465.
- Kouba, K.:** Privatizace jako proces redistribuce vlastnických práv. *Politická ekonomie*, 1997, č. 4, s. 473-480.
- Kouba, K.:** Opožděná selekce podniků zvyšuje transakční náklady. *Hospodářské noviny*, 24. května 2000(a).
- Kouba, K.:** Hlavoлам neočekávané ztráty dynamiky české ekonomiky. Praha, Centrum pro politiku a ekonomiku 2000, č. 6(b).
- Kouba, K.:** Konstituční ekonomie: Popelka v české ekonomické obci. Praha, Česká společnost ekonomická 2000 (Seminář č. 17c).
- Kouba, K.:** Teorie pravidel a realita našeho života. Zájmové skupiny – terra inkognita české ekonomiky. *Střední Evropa*, 2000, č. 106(d).
- Kouba, K.:** Využij stát. Zájmové skupiny snižují výkonnost české ekonomiky. *Respekt*, 2001, č. 18, s. 7.
- Kouba, K., Klacek, J.:** Economic Reforms in the Czech Lands: Five Years After. In: Laursen, F., Riishoj, S. (eds.): *The EU and Central Europe: Status and Prospects*. Esbjerg, South Jutland University Press 1996, s. 61-73(a).
- Kouba, K., Klacek, J.:** Macroeconomic Trends and Monetary Development in the Czech Republic. In: Szamuely, L. (ed.): *Reevaluating Economic Reforms in Central and Eastern Europe since 1989*. Budapest, Kopint-Datorg 1996, s. 97-112(b).
- Kouba, K., Vychodil, O., Roberts, J.:** Privatizace bez kapitálu: zvýšené transakční náklady české transformace. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 2004 (Studie č. 4).
- Lange, O.:** *Teorie reprodukce a akumulace*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1965.
- Meade, J. E.:** *A Neoclassical Theory of Economic Growth*. New York, Oxford University Press 1961.
- Mihályi, P.:** *Socialist Investment Cycles: Analysis in Retrospect*. London, Kluwert Academic Publishers 1992.
- Mises, L.:** Ekonomická kalkulace v socialistickém společenství. In: Kouba, K., Kameníček, J. (eds.): *Trh versus plán – půlstoletí sporů*. Sborník klasických i novějších statí k jádru sporů o prioritu trhu či centrálního plánu. Praha, Karolinum 1992.
- Mlčoch, L.:** Československý ekonomický systém v 70. a 80. letech. In: Kouba, K., Kameníček, J. (eds.): *Trh versus plán – půlstoletí sporů*. Sborník klasických i novějších statí k jádru sporů o prioritu trhu či centrálního plánu. Praha, Karolinum 1992.
- Nobelova cena za ekonomii*. Praha, Academia 1993.
- Sborník z konference o vztazích plánování a trhu v Liblicích, 4 - 8. května 1970.
- Sojka, M.:** *Kdo byl kdo. Světoví a čeští ekonomové*, Praha, Libri 2002.
- Šulc, Z.:** Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 - 1995. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 1996 (Studie č. 3).
- Tinbergen, J.:** *Economic Policy: Principles and Design*. Amsterdam, Nort-Holland Publishing 1967.

KAREL KOUBA AND HIS POSITION IN THE CZECH ECONOMIC THOUGHT

Michal Bauer, Institute of Economic Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Opletalova 26, CZ – 110 00 Prague 1 (e-mail: michal.bauer@centrum.cz).

Abstract:

Karel Kouba belongs among the most prominent Czech economists of the second half of the 20th century. The paper analyzes his major contribution to the Czech economic thought in the context of economic reforms of the Prague Spring of 1968 and of economic transition in 1990s. In the communist era special focus is devoted to the theory of growth in the socialist economies, compatibility of plan and market and his inclusion of individual motivations into decision-making of agents within the centrally planned economy. After the Velvet Revolution in 1989, K. Kouba showed the importance of microeconomic relations for the macrostability and the relevance of institutional economy for explaining the processes during the transition period. Kouba's story has also a more general message. It shows how the biggest talents were treated during the communist era in Czechoslovakia and which dilemmas they had to face.

Keywords: plan and market, economic reform, Czech economic thought, socialism, transition

JEL Classification: B31, P20